

Araştırma Makalesi/Research Article

**AZİZ ANTHONY ATEŞİNİN ORTA ÇAĞ AVRUPA
TOPLUMUNA ETKİLERİ***

Murat SERDAR*

Gülnur ÖZER**

Öz

Eskiçağlardan beri insanların en önemli geçim kaynağı olan toprak, insanoğlunun hayatını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda da ciddi hastalıklarla ölümlerine de sebebiyet verebilmekteydi. Yaşanan iklimsel değişiklikler, bazı hayvan türlerinin bitkilere zarar vermesi ve bunların sonucunda da ekolojik dengenin bozulması kıtlığı yol açmaktaydı. Bu kıtlık da beraberinde salgın hastalıkları getirmekte ve bunlar yüzünden binlerce insan ölmekteydi. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi kıtlık Avrupa'da da kendisini zaman zaman hissettirmiştir. Kıtlığın yanında bazı tahıl ürünlerinin bolca tüketimi de tedavisi zor olan hastalıkları tetikleyebilmekteydi. Ortaçağ Avrupası'nda Hristiyanlıkla beraber yaygınlaşan çavdar üretimi sonrasında bilhassa Kuzey Avrupa topraklarında bu nedene bağlı ölümlere sıkça rastlanmaktadır. Tıptaki adı ile ergotizm olan ve halk arasında yaygın kullanılışıyla Aziz Anthony Ateşi, çavdarmahmuzu ile kontamine olmuş çavdar ekmeği yenmesi sonrası ortaya çıkan ve bu da uzuvların kangrenine, merkezi sinir sisteminin işlevindeki rahatsızlıklara ve de sonuçta ölüme neden olmaktadır. Biz de bu çalışmada Aziz Anthony ateşi ve Ortaçağ Avrupası'na tesiri hakkında bilgi vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Aziz Anthony Ateşi, Salgın, Ortaçağ, Avrupa, Ergotizm.

**The Effects of St. Anthony's Fire on Medieval European
Society**

Abstract

The land, which is the most important source of *nutrition* of the people since ancient times, has facilitated the lives of human beings and could also cause deaths with serious diseases. The climatic changes caused to the scarcity of some animal species and *damaged some plants* and consequently *lead to* the deterioration of the ecological balance. This famine brought with them epidemic diseases, and thousands of people were dying of them. As in many parts of the world, scarcity has also made itself felt in Europe from time to time. In addition to

---

* Geliş Tarihi/Received Date: 16.10.2018-Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.04.2019

DOI: 10.30913/alinterisosbil.471349

Atıf Künyesi/Citation:

Metin içi/In Text: (Serdar ve Özer, 2019, Sayfa No)

Kaynakça/References: Serdar, M., Özer, G. (2019). Aziz Anthony Ateşinin Orta Çağ Avrupa Toplumuna Etkileri. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 3(1), ss.67-76, Doi: 10.30913/alinterisosbil.471349

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mserdar61@live.com

** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, gulnursen17@hotmail.com

the famine, abundant consumption of some cereal products could trigger diseases that were difficult to treat. Deaths due to this cause are frequently encountered in the Middle East, Europe, especially in Northern Europe after the production of rye, which is common with Christianity. This disease, *which called by medical scientists as ergotism*, and commonly used by the public as St. Anthony's Fever, was the result of the ingestion of rye bread contaminated with rye, which resulted in gangrene of the limbs, dysfunction of the central nervous system, and ultimately death.

Keywords: St Anthony's Fire, Epidemic, Middle Ages, Europe, Ergotism.

GİRİŞ

Ortaçağ Avrupa'sında 1300'lü yıllar coğrafi ve ekolojik açıdan bazı değişikliklerin yaşandığı önemli bir dönemdi. İklim değişiklikleri sonucunda kıtlıklar yaşanmış ve bu kıtlıklar sonucu türeyen hastalıklar Avrupa nüfusunu ciddi anlamda azaltmıştır. Bilhassa 1100-1400'lü yıllar arasında veba, cüzzam ve Aziz Anthony Ateşi gibi salgınlar hastalıklar yaygın şekilde görülmüştür. Bu kıtlık ve salgın hastalıklar yüzünden yaşam kalitesi zaten kötü olan Ortaçağ Avrupa insanının yaşam standartları daha da aşağıya düşmüştür (Ülgen, 2017, ss.14-24).

Ortaçağ tarımı eskiçağlardan beri yaşanan bütün ilerlemelere rağmen oldukça verimsizdi. Tarımda yaşanan sıkıntılar bazen kıtlık bazen ise elde edilen hasadın getirdiği hastalık ile Avrupa nüfusunda azalmalara neden olmaktadır (Roberts, 2015, s.201). İnsanların geçinmek için tarıma yönelmeleri bakterilerin daha hızlı bir şekilde yayılmasına ve toprakla beraber birçok bilinmeyen hastalığın da ortaya çıkmasına sebep oluyordu (Akın, 2014, s.287). Zaten Müslümanlardan önce Avrupa topraklarında genelde kuru tarım yapılmakta ve eski usuller takip edilmekteydi. Müslümanlar Doğu'nun tarım tekniklerini bilhassa Endülüs topraklarında uygulamışlar ve diğer Avrupa topraklarına örnek olmuşlardır. Buna rağmen Ortaçağ Avrupası'nın Kuzey, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu toplulukları Endülüs halkın kadar tarımsal alanda modernleşememişlerdir (Özdemir, ss.91-96).

Salgınlar, ortalama olarak 20 yılda bir ya da 2-3 yıl gibi daha sık aralıklarla Avrupa'da görülmekteydi. Hatta bunlar Avrupa topraklarının dışına da sıçramaktaydı. Kara Ölüm olarak anılan veba, çiçek hastalığı, kolera, cüzzam, Frenk ateşi ve Aziz Anthony ateşi ya da tıp dilindeki adıyla ergotizm[†] gibi hastalıklar Avrupa'da görüldükleri dönemde insanı sefalete ve ölüme mahkûm etmekteydiler (Çakıcı, 2017).

Avrupa'da görülen salgın hastalıklar içerisinde en bilinenleri veba ve cüzzamdı. Fakat tesir olarak Aziz Anthony Ateşi'nin onlardan farkı yoktu. Bu hastalığa ismi verilen Aziz Anthony'nın kendisi Kızıl Deniz kıyısındaki çölde günahsız bir yaşam süren, uzun sürelerle oruç tutan üçüncü yüzyılda yaşamış Mısırlı bir çileciydi. Yaşadığını söylediği *görülerin* ve günahların sebebinin şeytanın işi olduğuna inanan Aziz Anthony kararlı bir şekilde bunlara direnmıştır. Kendi yaşamında, Anthony'in ergotizmle doğrudan bağlantısı yoktu. Anthony'i bu hastalıkla

---

[†] Ergot, eski Fransız kelimesi argotundan türetilmiştir, yani mahmuzdur. Mor veya siyah sert kitleler, hiflerden oluşur ve tahıllardan en az üç kat daha uzundur. Daha geniş bilgi için bkz: Pieter W.J. van Dongen ve Akosua N.J.A. de Groot, "History of ergot alkaloids from ergotism to ergometrine", *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 1995, s.109.

bağlı kılan durum ise manastırına gidenlerin kurtulması idi. Çünkü manastırda temiz undan yapılmış ekmeğin tüketildiği (Akman, 1955, s.167). Ancak ismi, 1100'de Fransa'da kurulan Hospitalier şövalyeleri tarafından alındı. Mavi haçlarla işlemeli siyah cübbeler giyen Hospitalierler, Ortaçağ Avrupa genelinde geniş bir alana yayılmışlardı. Sadaka toplayabilmek için küçük çarlar çalarak dikkat çektiler. Bu şekilde finanse ettikleri hastaneler, zaman içinde ergotizmden muzdarip olanlar için kurutulmuş merkezleri haline gelmişlerdi (De Costa, 2002, s. 1768; Savona-Ventura, 2007, s.50).

İnsanlar bu hastalığın mahiyetini tam olarak bilmediklerinden dolayı bilinen hastalıkla onu karıştırabiliyorlardı. Örneğin İngiltere'deki cüzzam evlerinde hem cüzzamlılar hem de Aziz Anthony Ateşi hastalığı olanlar birlikte kalıyorlardı. Çünkü orada bu hastalığın adı henüz konulamamış ve cüzzam hastalığı ile karıştırılmaktaydı (Clay, 1909, s. 257-258). Çavdar ya da diğer zehirli tahılların karışımından, kötü hasatlarla ve zayıf bir tarımla, yani Ergotizmle yakından ilişkili olan bu hastalık, Ortaçağ döneminin İngiltere'sinde tutulan kayıtlarda gözden kaçırılmış olsa da Ortaçağ Fransız kayıtlarında "*ignis sacer*", "*ignis S.Antonii*" veya "*ignis infernalis*" gibi adlarla yerini almıştır (Creighton, 1891, s. 53).

Ergot'tan muhtemelen M.Ö. 600 civarında Asur çiviyazılı tablet üzerinde "tahıl başağında zararlı bir kabarcık" olarak bahsedilmektedir. Romalı tarihçi Lucretius (M.Ö. 98-55) Erysipelas'ı yani Ortaçağ'da ergotizme adını veren Kutsal Ateş'i '*Ignis sacer*', olarak adlandırdı. 7. Yüzyılda Parsecilerin kutsal kitaplarından birinde ergotizm "hamile kadınların bebeğini düşürmesine ve loğusa yatağında ölmesine neden olan zararlı çimenler" olarak tanımlandı (van Dongen ve de Groot, 1995, s.109).

Zaten Ortaçağ'da Fransa'nın ateşli hastalıklar, İngiltere'nin kıtlık ve Normandiya'nın ise cüzzam sebebiyle adı çıkmıştı. Hatta bu Avrupa topluluklarında "tres plagae tribus regionibus appropriari solent, Anglorum fames, Gallorum ignis, Normannorum lepra" (Üç ülkenin dörtte üçünde cüzzam Normanlar'da, yangın Galyalılar'da ve ateşli hastalıklar İngilizler'de yaygındır). Kıta diye bir deyim doğurmuştu. Bu illet dikkat çekmek ve acıma duygusu uyandırmak gibi bir doğaya sahipti. Tarihçiler tarafından kaydedilmişti ve Azizlerin Fransız efsanelerinde sıkça görülen bir konu olmuştu (Creighton, 1891, s.54).

Çavdar, erken dönemlerde Yunanlılar ve Romalılar tarafından yenilmediğinden, o dönemin edebiyatında ergotizme karşı tartışmasız bir

gönderme yapılmamıştır. Çavdarın Batı Avrupa'ya girişi Hıristiyanlık dönemine kadar olmamıştı. Dolayısıyla Orta Çağ'a kadar ki kaynaklarda ergot zehirlenmesine dair bilgi bulunmamaktadır (De Costa, 2002, s. 1768).

Orta Çağlar'da ise ergotizm salgınları sıklıkla meydana gelmiştir. Bu kadar sık görülmesinin sebebi, çavdarmahmuzu ile kontamine (bulaşmış, kirlenmiş) olmuş çavdar ekmeği yenmesine bağlanmıştır. Bu, uzuvların kangrenine, merkezi sinir sisteminin işlevindeki rahatsızlıklara ve sonuçta ölüme neden olmaktadır (van Dongen ve de Groot, 1995, s.109).

Hastalığa yakalanan kişiler şikayetlerinde genelde bir sıcak veya yoğun soğuk yanma hissi hissettiklerini belirtmekteydiler. Bu, vücudu tükettiği ve sıklıkla uzuvlarda “kömürleşmiş” kalıntılar bıraktığı için Ortaçağ kayıtlarında Latince “ignes sacer” (kutsal ateş) olarak yer bulmuştur (Alm ve Elvevåg, 2012, s. 17).

Ergotizmin iki ana belirtisi vardı. Bunlar kangren (kronik ergotizm olarak adlandırılır) ve konvülsiyonlar (akut ergotizm)'dir. Kutsal Ateş ya da St Anthony Ateşi olarak bilinen ilki, ergotun vazokonstriktör (damarların kasılması) özellikleri nedeniyle yoğun yanma ve ayak, el ve bacaklarda kangren ile karakterize edilmektedir (De Costa, 2002, s. 1768). Konvulsif ergotizm ise aynı zamanda “St.Vitus Dansı” olarak ta bilinmektedir. Bu, 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar ortaya çıkan ve kitlesel histeri, kontrolsüz egzotik vücut hareketleri, konvülziyonlarla karakterize edilen bir olgudur. Bir tarantizma olarak bilinen İtalyan varyantında, hastanın tarantula örümceği tarafından ısırıldığına inanılıyordu. Bunun tedavisi olarak da belli bir müziğe çılgınca dans etmek görülüyordu. Çünkü yapılan çılgınca dansın vücuttaki “zehiri” dağıtacağı ve bu şekilde hastanın hastalıktan kurtulacağı düşünülüyordu (Lapinskas, 2007, s.203). Yine veba salgını sırasında Avrupa'da “Ölüm Dansı” yani “Dance Macabre” vardı. Bu dansla verilmek istenen mesaj, ölümün herkese geleceği ancak bundan korkmadıkları ve dans ederek hastalığın getireceği acının uzaklaştırabileceği idi.

Salgın hastalıkların Tanrı'nın gazabı olduğunu düşünen Ortaçağ insanı, azizlerin Tanrı ile doğrudan bağlantılı olduklarını düşündüklerinden onlara dualar etmişlerdir. Bunların en popülerleri ise Aziz Sebastian'dır (Ülgen, 2017, ss.59,76). Yine deliliğe neden olan şeytanların çıkarılması ayinlerinde de Sicilya'dan Aziz Vitus'a sık sık dua edilirdi (Lapinskas, 2007, s.203).

Konvulsif ergotizme sıklıkla manik ataklar ve halüsinasyonlar eşlik etmekteydi. Özellikle de öznenin uçtuğu hissi duyulmaktaydı. Bu

semptomlar, lösergik asit dietilamid (LSD) ile ilişkili çeşitli ergot bileşenleri tarafından serotonin antagonizminden kaynaklanmaktaydı. Ergotizmin kangrenli ve konvulsif biçimleri eşzamanlı olarak ortaya çıkabilirdi (De Costa, 2002, s. 1768).

1085 ve 1927 yılları arasında Rhine Nehrinin doğusundaki Avrupa topraklarında ergotizm salgınları yaygın olarak görülmüştür (Lapinskas, 2007, s.202). Orta Çağ'da Kuzey Almanya'nın soğuk ve yağışlı ikliminde yetiştirilen çavdar, Anglo-Saksonlar tarafından İngiltere'ye getirilmişti. Bu tahıl genelde ekmek yapımında kullanılırdı. Çavdar ekmeği, buğday ekmeğinden daha koyu ve daha yoğundur. Yetersiz beslenme nedeniyle zayıf düşmüş insanlar bu tahılı tükettiklerinde, "ergotizm" ya da diğer adıyla "Aziz Anthony Ateşi"ne kapılma riskleri yüksekti (Adamson, 2004, s.173). Ancak yine de zorlu kış koşulları insanları yetersiz hasattan dolayı bu zehirli bitkilerden elde edilen unları tüketmek zorunda bırakıyordu. Bilinen sona rağmen bu tüketim toplu ölümlerin yaşanmasına da zaman zaman neden olmuştur. Bu durum nihayetinde bir gıda zehirlenmesi de olsa Orta Çağ'da bulaşıcı bir hastalık niteliği kazanmıştır (Akin, 2014, s.306).

Konvulsif ergotizmin ilk salgını 945'te Paris'te görülmüştür. Hastalığın belirtileri kızarıklık, ishal, kusma, karıncalanma ve uzuvlar yanıyormuşçasına acı verici bir yanma hissi, sıklıkla kasılmalar, katelepsi, donukluk ya da panik atak gibi semptomlardı. Bu belirtilerden dolayı "dans eden salgınlar" olarak da bilinmektedir (Waller, s. 117). Paris'teki salgında Kurbanların çoğu ölmüş, ancak Azize Mary ya da Martial Kilisesi'ne kaçan bazı insanlar hayatta kalabilmiştir. Çünkü onlar Fransa Aquitaine'de, (MS 994) 40.000 kişinin acı çekerek öldüğü salgın sırasında kontaminesiz gıdaya sahip olanlardı (van Dongen ve de Groot, 1995, s.110).

857-1486 yılları arasında özellikle Almanya, Hollanda ve Fransa da yaygın olan bu hastalığın 37 kez salgına neden olduğu bilinmektedir. Hastalık, bitkilerin ekimi ve depolanması sırasında ortamın nemli olması sonucu tahıllardan, özellikle çavdardaki mantardan kaynaklanıyordu (Hot, 2012). Doğrudan ya da enfekte çavdardan öğütülmüş undan yapılan ürünü yiyen insanlarda ve hayvanlarda ergotizme görülmekteydi. Orta Çağ'da, özellikle yüksek çavdar ekmeği tüketimi Kuzey Avrupa'da yaygındı (Encyclopaedia Britannica, 1998).

Bedeni ve sinirleri etkileyen bir diğer kronik hastalık olan cüzzam hastalığı Orta Çağ'da getirdiği yıkımın yanı sıra sanatsal bir obje olarak da karşımıza çıkmaktadır (Serdar, 2018, s. 110). Bu çalışmaların bazılarında ise cüzzam hastalığı Anthony ateşi ile karıştırılmıştır (Gron, 1973 s.259). Cüzzam, insan derisinde mukosal bozukluklara ve vücuttaki

sinirlerin deformasyonuna neden olması nedeniyle yapılan sanatsal çalışmaların yorumlanmasında Anthony Ateşi olarak yorumlanmıştır (Serdar, 2018, s.113).

Avrupa’da ergotizm yani Aziz Anthony Ateşi Orta Çağ boyunca yaygındı. Vebadan (Kara Ölüm) sonra nüfusun yeniden artmasının yavaşlamasında bu hastalığın payı vardır (Alm, 2003, s.405).

Çavdarmahmuzu (Ergotizm), Orta Çağ’da sapkınlık hareketlerinde de kendi göstermiştir. Châlons-sur-Marne piskoposluğuna bağlı Vertus köyünden Leutard adlı kişi, gördüğü bir rüya doğrultusunda İncil’in emrine uyduğunu söyleyerek eşinden boşanmış ve üzerinde Hz. İsa figürü bulunan bir haçı parçalamıştır. Kilise’de halkı toplayarak *“Peygamberlerin söylediği şeyler yararlıysa da bazılarında inanmamak lazım”* dediği aktarılır. Kaynaklarda onun Bogomil inancından etkilenmiş olduğundan bahsedilirken, cinsel organındaki yanma hissinden ötürü de çavdarmahmuzu hastalığına yakalanmış olduğu da geçmektedir (Lambert, 2015, s.49).

Ergotizm hastalığına İskandinav-İzlanda sahalarında da denk gelmekteyiz. İnsanlar bu hastalığın uzuvları yok ettiğine hatta geriye sadece kafa ve gövde bıraktığına inanırlardı. Eski İskandinav dilinin konvulsif ergotizm biçimi için ayrı bir terim yoktu. Bununla birlikte yol açtığı kas kasılmaları kesin olarak biliniyordu (Alm ve Elvevåg, 2012, s. 21).

Çok sayıda insanın ergotizme, özellikle de konvülsiyon ve halüsinasyon belirtilerine yakalandığı dönemde, çoğunlukla 16. ve 17. yüzyıllarda, büyüçülük kurbanı oldukları sonucuna varmışlardır. Ve yaşadıkları bu semptomlardan dolayı cadılar suçlu bulunmuştur. Bazı çağdaş araştırmacılar, 1692’deki Salem, Massachusetts cadısı davalarında ergotizmin olası rolünü bile incelemiştir. İnsanların çavdar yemediği yerlerde cadı avının pek gelişmediği de yine yapılan araştırmalarda yer almaktadır (Lapinskas, 2007, s.204).

Ergotizmi düşündüren semptomlar ve tanımlamalar, Norveç’in bazı bölgelerinde yapılan cadı çalışmalarında da yer almaktaydı. Bazı davalar, ergotizmden başka bir şeyle neredeyse hiç uyumlu olmayan hastalıkların tanımlarını içermekteydi. Finnmark davalarında sıkça sözü edilen gıda ile açık birleştirme, Norveç’te başka yerlerde bulunmamış ya da belirsiz olmasına rağmen, bazı araştırmalar buna işaret etmiştir. Örneğin, 26 Kasım 1683 tarihinde Norveç’in Stavanger kentindeki Malene Askesdatter’in mahkemesinde, bir büyüünün yapıldığı ucuz bir ekmeği Peder Skadberg aracılığıyla bir adama göndermekle suçlanmıştı. Çoğunlukla ergotizmde görülen kuru kangren şekli, bazı Norveç cadılık

çalışmalarında grafiksel olarak tarif edilmiştir. Norveç cadılık davalarında da yine ergotizmde görülen ignis sacer (yakıcı ateş) ya da “kutsal ateş” terimine neden olan yanma (ve donma) hissi de kayıtlarda geçmiştir. Ergotizmin semptomlarından olan karıncalanma hissi de daha çok insanlar tarafından bir hayvanın ya da başka bir canlının derilerinin altında dolandığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu benzetmede Finnmark cadılık davalarında, kurbanların sıklıkla kendi bedenlerine canlı bir şey sokulduğu konusunda korkunç bir duygu hissettikleri yönündeki iddialarında görülmüştür (Alm ve Elvevåg, 2012, s. 24).

Rasyonalizm Çağı olarak adlandırılan 1740'larda, ergot belirtileri kutsal bir iz değil, şeytani varlığa dönüştü. Görüler, bilinç yitimleri ve istemsiz kasılmalar dini bir ecstasye olarak okundu. Çok çeşitli nöropsikiyatrik ve vasküler semptomlarla sonuçlanan ergotun kronik alımı, aynı zamanda Almanya'daki erken Pietizm hareketi, Sabbatisizm ve Hazidizm gibi çeşitli mistik hareketlerle de örtüşmektedir (Lapinskas, 2007, s.204).

Avrupa'da yaşam şeklinin değişiklik göstermesi 15 ve 16. yüzyıllarda salgınların etkisini azaltmaya başlamıştır. Avrupa iklimine ve kış mevsiminin zor şartlarına daha uygun olan patates ve mısırın yayılması halkın kışın yaşadığı açlık sorununu halletmiş ve skorbut, kutsal ateş, Aziz Anthony ateşi gibi hastalıkların görülme oranı düşmüştür (Çakıcı, 2017).

Fakir halk için patates, Avrupa'da yüzyıllardır tüketilen çavdar ekmeğinin yerini almıştır. Günümüzde bu hastalık artık görülmemektedir nedeni ise tohumların mikroptan arındırılmasını sağlayan tarımsal ilaçların kullanımınıdır. Ancak Ortaçağ toplumları tarımsal ilaçlara sahip olmadığı için çavdar yerini patatesin alması hastalıktan kurtulmanın doğal bir çözümü olmuştur (<http://tarihatelyesi.blogspot.com.tr/2016/01/yeni-topraklardan-yenilikler.html>, 2016).

SONUÇ

Yaşam kaynağı olan ekme ile gelen ölüm, çaresizliğin belki de en güzel göstergesidir. Getirdiği hastalığa rağmen insanların en büyük imtihanın açlık olduğunu gösteren hastalık, aynı zamanda toplumun en büyük korkularında da rol almıştır. Ortaçağın korku tüneline yer alan kıtlık, salgın ve büyüden kendi payını alan Aziz Anthony Ateşi aynı zamanda manastır hayatının da toplum gözündeki kıymetini arttırmıştır. Kendi üretimini yapan manastırların özellikle bu hastalığın tedavisindeki etkisi yadsınmaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ADAMSON, M. W. (2004), *Food in Medieval Times*, Greenwood Press, London.
- AKIN, H. (2014), “Antikçağ’dan Yeniçağ’a Delilik, Melankoli Ve Cinlenme Avrupa’da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara).
- AKMAN, Ş. (1955), Çavdar Mahmuz (Secale Cornutum) Lu Un İle Zehirlenme Olayları, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 1955/2(3,4), ss. 166-175.
- ALM , T. ve ELVEVÅG B. (2012), Ergotism In Norway. Part 1: The Symptoms And Their Interpretation From The Late Iron Age To The Seventeenth Century, *History of Psychiatry*, 2012(24), ss.15-33.
- ALM, T. (2003), The Witch Trials Of Finnmark, Northern Norway, During The 17th Century: Evidence For Ergotism As a Contributing Factor, *Economic Botany*, 2003/57(3), ss. 403-416.
- CLAY, R. M. (1909) *Medieval Hospital of England*, Methuen & Co., London.
- CREIGHTON, C. (1891), *A History of Epidemics in Britain*, c. I, London: Cambridge Press.
- ÇAKICI, A. H. (2017), <http://ahmethakancakici.blogspot.com.tr/2017/12/avrupann-travmalar-1-salgnlar.html> ,(E.T: 18.06.2018 21.48)
- DE COSTA, C. (2002), St Anthony’s Fire and Living Ligatures: A Short History of Ergometrine, *The Lancet*, 2002/359.
- GRON, K. (1973), Leprosy In Literature and Art, *International Journal of Leprosy*, 1973/41(2), ss.249-283.
- HOT, İ. (2012); Orta Çağ Avrupa’sında Salgınlar, <http://www.sdplatform.com/Dergi/631/Orta-Cag-Avrupasinda-salgnlar.aspx>,(E.T: 18.06.2018 21:48)
<http://tarihatelyesi.blogspot.com.tr/2016/01/yeni-topraklardan-yenilikler.html>, (E.T: 18.06.2018 21: 49)
- JOHN C. W., In a Spin: The Mysterious Dancing Epidemic of 1518 in a Spin: The Mysterious Dancing Epidemic of 1518, *Endeavour*, Vol: 32, No: 3, s. 117-121.
- LAMBERT, M. (2015), *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*,(Çev.Erdem Gökyaran), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- LAPİNSKAS, V. (2007), A Brief History Of Ergotism: From St. Anthony’s Fire And St. Vitus’ Dance Until Today, *Medicinos İstorija*, ss.202-206.

- ÖZDEMİR, M. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ROBERTS, J. M. (2015), *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- SAVONA-VENTURA, C. (2007) Hospitaller Activities in Medieval Malta, *Malta Medical Journal*, 2007/19(3) ss.48-52.
- SERDAR, M. (2018), Ortaçağ Avrupa'sında Cüzzam, *Tarih Okulu Dergisi*, 2018(XXXIV), ss. 109-127.
- The Editors, of Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/ergot#ref216388>, (E.T :18.06.2018 21:49).
- ÜLGEN, P. (2017), *Ortaçağ Avrupa'sının Ölümle Dansı*, İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- VAN DONGEN, P. W. J. ve DE GROOT, N. J. A. (1995), History of Ergot Alkaloids from Ergotism to Ergometrine, *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*.